

Олійник Л. В.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: ljuba.olijnyk@gmail.com

ТОПОС ВІРИ У ПРОПОВІДНИЦЬКІЙ ПРОЗІ ПЕТРА МОГИЛИ

У статті з'ясовано, що проповідницька проза Петра Могили побудована на догматах православного віровчення. Встановлено, що основне місце у доведенні правдивості східної церкви займає топос віри. Детально проаналізовано дванадцять артикулів молитви «Символ віри» у «Катехизисі» та окремі положення топосу із різних проповідницьких творів митрополита.

Ключові слова: проповідництво, православ'я, топос, символ Віри, догматика.

Наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. увага української духовної еліти зосереджується на міжконфесійних питаннях та на обороні і утвердженні православної віри. Українська церква, здобувши 1632 року власну незалежність, перебувала у піднесенні, цьому сприяла діяльність Київського митрополита (1632–1647) Петра Могили, який, разом з Кирилом Транквіліоном-Ставровецьким, Касяном Саковичем, Єлисеєм Плетенецьким, Тарасієм Земкою, Лаврентієм Зизанієм, Памво Бериндою та іншими, працював над удосконаленням православної догматики. Дії та писання Петра Могили були зосереджені на утвердженні істинності східного християнства, показі рівності східних патріархів з папою римським, тлумаченні вселенськості християнства як об'єднання Західної і Східної церков, а не підпорядкування однієї іншій, роз'ясненні особливостей західної і

східної традицій в управлінні церквами, доведенні істинності саме православ'я в Україні. Тому не дивно, що на сучасному етапі досліджень ораторсько-проповідницької прози літературознавці звертаються до використання нових методик у вивченні пам'яток на рівні змісту як історико-літературного явища, не кажучи вже про те, що проповідницька проза означеного періоду вимагає нового прочитання на рівні топосів, провідним з-поміж яких виступає топос віри, що найдетальніше прочитується через тлумачення молитви «Символ Віри».

Символ віри в християнстві – це коротка авторитетна формула віросповідання. В II – III ст. символи віри склалися як виклад положень, виголошуваних при хрещенні. Загальна для них тринітарна схема поступово розширювалась і доповнювалась з метою виключити догматичні відхилення і відділити справжніх християн від еретиків. На Заході широко застосовували Апостольський символ, авторами якого були самі апостоли, проте створювався він не раніше VI ст. Нікейським символом віри, прийнятим на Нікейському соборі 325 року та уточненим Константинопольським собором 381 року, користувалися Схід і Захід. Більш загальноживаними були виклади основ віровчення, що укладалися у XVI – XVII ст.

Ще Кирило Ієрусалимський у другій половині IV ст. намагався пояснити поняття «віри», структурувати його та розглянути як систему. У своєму повчанні богослов розкриває два значення поняття: по-перше, віра дає користь людській душі, виконуючи повчальну функцію; по-друге, віра, подарована Ісусом Христом, є благодаттю. Наприкінці VII ст. Анастасій Синаїт дає визначення віри як добровільного переконання, закладеного всередині людини. У нього правдивою вірою є православ'я, і саме воно подає істинні твердження про все, що з ним пов'язане [4, с. 251–252]. В першій половині VIII ст. з'являється твір Іоанна Дамаскина «Точное изложение православной веры». Автор

стверджує, що через пізнання Святого Письма наша віра стає досконалою [8, с. 295–296]. «В цих позиціях віра – є обов'язковим і непорушним віровченням. Вона повинна служити важливим апологетичним аргументом. Саме у такому розумінні вона є специфічною складовою християнської етики» [3, с. 157].

Митрополит Петро Могила до питань Віри звертався неодноразово, особливий наголос, звичайно, робиться у «Православному ісповіданні віри» та «Зібранні короткої науки» (або «Викладі віри Церкви Малої Росії») (далі «*Катехизис*» – *О. Л.*), де перша частина була присвячена розкриттю значення Символу Віри. Митрополит у «Катехизисі» структурує молитву на дванадцять артикулів (Апостольський символ віри), встановлених на двох Вселенських соборах у IV – VIII століттях: на Нікейському Першому та Константинопольському Другому. Кожен артикул містить у собі по кілька пунктів, у яких вказано, у що саме слід вірити православному християнинові, що є запорукою спасіння.

Пояснюючи артикули, Петро Могила доводив правдивість та істинність православної релігії за допомогою полемічних елементів. Наприклад, митрополит зазначає, що еретики заперечують, що «Христос Господь правдиве тіло від Пречистої Діви мав прийняти», а несторіани «не хочуть Пречисту Діву Богородицею називати» [1, с. 107]. У п'ятій церковній заповіді святитель наказує православним «еретичних книг не читати, на збори їхні не ходити і казання не слухати, також, не будучи вченим, у диспути із ними не вдаватися, і взагалі стеретися їх» [1, с. 149–151], бо це гріх, а нам потрібно «молитися Господові Богу про навернення поган і невірних еретиків та схизматиків до святої правди і загальної Христової Церкви» [1, с. 151], просити уклінно, щоб «звільнив з неволі поганської всіх християн» [1, с. 157], «аби всім ворогам і переслідувачам Церкви Христової серця скрушив» Господь [1, с. 217–219]. П. Могила зазначає, що є гріхом не вірити «у Бога в Трійці Святій Єдиного», як роблять еретики, вірити у

багатьох богів, як погани [1, с. 257]. Митрополит у творі відзначає, що Господь заборонив «тих ідолів, котрим погани честь і хвалу божеську віддавали, бо вони були вигадані та фальшиві боги» [1, с. 263]. Одним із основних доказів правдивості віри є книги Святого Письма, тому кожне твердження аргументував за допомогою цитат із богослужбової літератури, на що вказував у самому тексті: «згідно науки самого Спасителя», «як Святе Письмо навчає» [1, с. 65], «згідно науки Христової» [1, с. 79], «згідно сказаного», «згідно написаного», «як у святого євангеліста Матвія написано» [1, с. 91], «згідно з наукою святого Павла» [1, с. 93], «навчає Святий апостол Павло» [1, с. 101], «про це Святий апостол Петро так мовить» [1, с. 109], «згідно писань пророцьких» [1, с. 117] тощо. П. Могила відповідально підходив до роботи, оскільки на полях у примітках уточнював джерело, вказуючи главу та вірш, з яких взято матеріал.

Вже у вступі святитель радить кожній людині «добре вірити в Господа Бога, у Трійці Святій єдиного, і тому всьому, що наука Христова лишень подала» та «побожно згідно віри жити». Віра зміцнюється в добрих вчинках, бо «як тіло без Духа є мертвим, так і віра без діл мертва є». Митрополит робить узагальнення, що без справжньої віри в Господа неможливо прийти до Нього та чекати на спасіння та вічне життя [1, с. 59, 61].

Починає П. Могила розгляд символу віри зі з'ясування питання «Що є Віра?», доводячи потребність та необхідність віри у Господа Бога: «Віра є міцне й непорушне розуміння із сподіванкою в серці щодо Бога і речей спасених, котрі невидимо ніби видимі були, а через вуста визнані...» [1, с. 63].

У що саме слід вірити, щоб отримати Боже благословення та ласку? Митрополит дає розлогу відповідь на це питання, розкриваючи зміст дванадцяти артикулів.

Віра в те, що «Бог єдиний є у естві, або сутності Своїй, а в трьох особах, як Отець, і Син, і Дух Святий; три особи, а один

Бог», а «поміж трьома Божими Особами першою, початком без початку, джерелом, коренем і причиною є Отець Синові у народженні та Духові Святому у походженні» [1, с. 65]. Цей пункт Символу Віри був причиною довготривалої полеміки з католиками.

Наступною ознакою віри у «Катехізисі» є відданість та хвала Господові, який, будучи милосердним до своїх дітей, посилає їм своїх ангелів-охоронців, навіть «міста, країни, королівства та начальники в урядах, також монастирі й церкви мають ангелів... охоронителів своїх» [1, с. 77].

Визнання правдивості Божого начала в Ісусі Христі, як зазначає проповідник, теж є беззаперечним доказом віри, адже «Слово Передвічне, Ісус Христос – від Бога Отця народжений, а не створений є: і передвічно, з сутності Його будучи спільний Отцеві, єдиної хвали, маєстату і вельможності – Бог правдивий з Бога правдивого, світлість нестворена із світлості нествореної» [1, с. 79]. Митрополит навчає всіх, що Ісусові людська подоба дана від Діви Марії, «за сприяння Духа Святого... під час архангельського Благовіщення» відбулось зачаття, тому маємо Матір Божу Діву Марію славити та вихваляти [1, с. 101–105].

Від народження і до смерті Ісус вірив у людей і за спасіння загинув. Так і ми віримо в те, що «оскільки правдиве тіло Христос Бог від Пречистої Діви прийняв, так правдиво в тому тілі постраждав та помер» [1, с. 109]. Чудо воскресіння є беззаперечним доказом божого начала Ісуса Христа, який «після воскресіння з мертвих оновленим на небо зійшов», «тільки самим тілом зійшов на небо, а відповідно до Божества завше з Отцем був і ніколи від Нього, як сполучений із Ним, не відлучався», «тіла того вже ніколи не покине, котре раз прийняв, але навіки його має утримати» і цим «тілом Христос у небі тільки є, а не всюди» [1, с. 119, 121].

Поза увагою П. Могили не залишився й епізод другого пришествя Христа, щоб «судити живих і мертвих, вже не в такому приниженні та покорі, але у славі та величі Своїй». Митрополит радить до цього дня готуватися заздалегідь, бо це – «день останній справедливого Суду Божого», коли «дадуть люди звіт з усіх своїх думок, слів порожніх та вчинків». Тоді Господь нагородить одних життям вічним у Царстві Небесному, а невірні та грішні «взьмуть покару вічну» [1, с. 123, 125].

На питанні другого прибуття Сина Божого на землю митрополит акцентує увагу і в передмові до «Книги душі...»: «Кто теди Хосе позбыти грѣху а ласки божеи набыти и до пріязни творца свого припушон прагнет, тому потреба, жебы ся цѣлым сердцем до покуты удал ы обома еи рукама яко якои дощки по розбитю окруту в том невинности в потоцѣ грѣховна том бурливом свѣта шаленого морю хватил. Абовѣм грѣшный чоловік если ся сакраментальной покуты не хватит, утонути в глубоком пеклѣ и на вѣки згинути мусит и збавуленя и вічного щастя не доступит» [2, л. 3 об. -4].

Чимало уваги в поясненні символу віри відводиться для третьої іпостасі – Святого Духа, який «є правдивим Єдиносущним з Богом Отцем та Сином і однакової сили, слави та вельможності з Ними». Проблема походження Святого Духа неодноразово фігурувала в полемічних творах православних та католиків, була одним із каменів спотикання. Святе Письмо, як зауважує митрополит, написане Святим Духом через пророків та апостолів, а мудре використання його дарів є запорукою спасіння. П. Могила перераховує їх, а саме: «мудрість, котра із неба дана буває у пізнанні речей Божих», «розуміння таємниць віри та волі Божої», «порада..., аби умів собі й іншим порадити», «сила, або стійкість у вірі правдивій і в житті побожнім», «знання Закону і волі Божої», «побожність, яка при добрій вірі та вчинках добрих завше є у

молитві і в роздумі про добродійства Божі», «страх Божий, який називається синівським» [1, с. 127–136].

Про «силу, або стійкість у вірі правдивій і в житті побожнім», йде мова в одній із проповідей «Записної книги» митрополита: після смерті князя Олександра Острозького його дружинакатоличка «оть православной церкви іерея православного изгнати повелѣ, и отступнику вручивши церков, различно принуждаше правовѣрныя отступству совок упитися, въ темницу ихъ заключая и пѣнежныи вини отъ нихъ взимая, и иными бѣдами казни ихъ, а се творяше наущенна отъ своихъ, глаголемыхъ іезуиты» [5, с. 521]. Проте жодні страждання та утиски зі сторони княгині Острозької не змусили православних священників зректися віри. Цілих десять років Бог випробовував терпіння їхнє, «не оставляя на люди своя наче мѣры искушенія, призрѣ на молитвы, стенанія и зльозы ихъ, паче же на благодарное ихъ доброе терпѣніе» [5, с. 521]. У проповіді про смерть княжат острозьких П. Могила описує ще один дар Святого Духа – «страх Божий, який називається синівським». Так вуйт, якому велено було передати княгині листа з попередженням, не хоче його знищити, бо це знамення від Бога: «... не хочу азъ господіємъ моимъ навѣтникъ быти, бо аки рабъ... и всѣхъ благъ пріискренно имъ желательный не раздеру, не сожгу, но по повелѣнію страннаго онаго, давши ми сіе, княгини пошлю; азъ бо разумѣю, яко отъ Бога наказаніе се воистину есть, она же якоже восхощетъ сице сотворить; бою бо ся, да неотданія ради сего казнь Божаа не постигнете мене» [7, с. 547]. А от, наприклад, для показу побожності людської, «яка при добрій вірі та вчинках добрих завше є у молитві і в роздумі про добродійства Божі», Могила розповідає про княгиню Анну Корецьку, яка спочатку «оть православныя отлучившись вѣры, во многія ереси часто премѣняшеся, отъ калвинской въ новокрещенскую, еже есть, арианскую, и въ иныя многія, даже и въ іудейское впаде невѣріе, якоже съ іудеи субботствовать; много же зла творяше іереємъ,

паче же інокомъ сице православнымъ, якоже и латинскимъ» [6, с. 575], потім, все-таки усвідомивши істинність православ'я, побожною стала. Ступивши на праведний шлях, шлях пізнання істини Божої, княгиня «велми благочестива бяше и въ православии утвржденна даже до дне смерти своя. Сподоби же ся въ недузѣ прежде смерти и во святый иноческій постричься образъ и въ нема благочестно къ Богу отъйти» [6, с. 576].

«Єдина свята Соборна Апостольська Церква є улюбленицею Христовою», за словами святителя, «зібранням вірних Божих в ім'я Господа нашого Ісуса Христа та згодних у визнанні Віри і в науці апостольській по цілому світові», бо «її своєю найдорожчою Кров'ю сам відкупив і вічно собі пошлюбував, і сам Головою її як власного Тіла є», тому також повинна бути у пошані [1, с. 137–139]. Одним із найважливіших пунктів Віри є пошана Таїнств, що «... є постановлена річ видима від Христа Господа, яка, коли посвячена буває через священника і до вживання людям подана, приносить і означає невидиму ласку людині, освячену від Господа Бога, яка допомагає досягнути вічного життя» [1, с. 155]. В одній з ранніх проповідей П. Могила розповідає про хрещення малих княжат Острозьких у віру католицьку, зазначаючи, що відступництво від віри православної призвело до страшної трагедії: її сини «оба бо въ единомъ лѣтъ окаяннѣ уроша, се есть, въ лѣто 1618 старшій Константинъ, ... въ лѣто 1619 тогожь мѣсяца и дня и часа, въ томъ же градѣ и въ томъ же дому, исполнившуся единому лѣту, Іоанъ юнѣйшій, ... скорою смертію скончася» [7, с. 548], так здійснилося пророцтво. Не хотіла вірити княгиня тим словам від Бога переданим: «Богъ пророческимъ духомъ подвиже іерея нѣкоего латинскаго, именовъ Станислава, отъ предградія ярославскаго, отъ костела нарицаемаго святого Іакова..., иже пришедъ къ княгини рече: престани, княгиня, отвращити своя дѣти отъ отеческа ихъ вѣры» [7, с. 545], бо інкше помруть сини у юному віці, і закінчиться так рід Острозьких. Це страшне покарання

отримала княгиня і за відвернення дітей від батьківської віри, і за жорстоке ставлення до православних.

Нас усіх чекає воскресіння із мертвих, тому мусимо пам'ятати, що буде «встання тіл людських – як добрих, так і злих», і «в тому власному тілі, в котрому живемо на цім світі, з мертвих встати маємо, однак уже те тіло буде безсмертне», а «душа до свого власного тіла буде повернена і з ним разом або нагороду, або кару вічну прийме справедливо». Справедливу кару отримав уніатський єпископ, який спочатку «велів гоненіє воздвиже на правовѣрную церковь, якоже по всей епископїи хелмской непокоряющихся отступству его различно мучаше, отъ имѣній, отъ ихъ изговяше, и насиліємъ церквіе, иныя сѣкирами двери разбивая отверзаше и своихъ богомерзкихъ іерей приставляше, иныя же запечатлѣвъ пусты хвалы Божія быти творяше» [6, с. 577], а потім вчинив убивство, послухавши відьму: «повара свого юношу млада ... предъ собою жива, ножемъ чрево его разрѣзати повелѣ... и сердце его, еще движущееся, исторгнути, яко и каплми отъ него истекающими окроплену быти, и испекши е самъ акы звѣрь изъяде» [6, с. 578]. Проте заподіяне зло не могло залишатися безкарним, тому через три-чотири дні помер єпископ страшною смертю: біси голову від'єднали від тіла при допомозі невидимої сили. Митрополит робить висновок з цієї історії: «смерть бо грѣшникомъ люта» [6, с. 579]. Своєю промовою автор хоче показати православним християнам, «какавъ плодъ имать отступство», бо Бог навчав, що «не можетъ древо зло творити плодъ добръ, и отъ плодъ ихъ познавши ихъ, да блюдемся душегубныя ихъ пре лести. Яковъ бо есть отецъ ихъ злобы и всякой пре лести изобрѣтатель, таковы и еговѣ синове суть, имже кончина погибель...» [6, с. 579].

Митрополит навчає, що лише «вірні та вибрані Христові у прийдешньому світі мають успадкувати в Царстві Небесному вічне життя, радості та втіхи незбагненні і невимовні», «що кінця

не мають», а грішники та невірні «вкинені будуть до пекла у вогонь вічний і там навіки у ньому залишаться» [1, с. 193–195].

Отже, топос віри у творчій спадщині митрополита Петра Могили займає провідне місце, оскільки саме завдяки поясненням та детальним тлумаченням артикулів вірянин розуміє сенс віровчення, а яскраві приклади із життя, вміщені у проповідях, є беззаперечними доказами істинності існування Бога, який може як покарати за грішне життя, так і обдарувати чеснотами за праведність.

Список використаної літератури

1. Катехизис Петра Могили. Оригінал 1645 року [пер. В. Шевчука ; упоряд. А. Жуковський]. – К.–Париж: Воскресіння, 1996. – 288 с.
2. Перетц В. Н. «Книга души, нарицаемая злото». Неизданное сочинение митрополита Петра Могилы / В. Н. Перетц // Исследования и материалы по истории старинной украинской литературе XVI–XVIII веков : [статті] / В. Н. Перетц. – М.–Л., 1962. – С. 117–136.
3. Поплавська Н. М. Полемісти. Риторика. Переконування (Українська полемічно-публіцистична проза кінця XVI – початку XVII ст.) : [монографія] / Н. М. Поплавська. – Тернопіль : ТНПУ, 2007. – 379 с.
4. Синаит А. Избранные творения / преп. Анастасий Синаит; перевод А.И. Сидорова. – М., 2003. – 483 с.
5. Сказанія м. Петра Могилы из времен унії I // Прибавленіє к Київским епархіальным ведомостям. – К., 1861. – С. 521–525.
6. Сказанія м. Петра Могилы из времен унії IV. О обращеніи княгини Корецкой к православной вѣрѣ блаженным Езекилем скитским старцем // Прибавленіє к Київским епархіальным ведомостям. – К., 1861. – С. 575–579.
7. Сказанія м. Петра Могилы из времен унії II, III // Прибавленіє к Київским епархіальным ведомостям. – К., 1861. – С. 545–550.
8. Творения преподобного Иоанна Дамаскина. Источник знания / пер. с греч. и коммент. Д. Е. Афиногенова, А. А. Бронзова, А. И. Сагарды, Н. И. Сагарды. – М. : Индрик, 2002. – 416 с.

Олейник Л. В. Топос веры в проповеднический прозе Петра Могилы.

Анотация

В статье установлено, что проповедническая проза Петра Могилы построена на догматах православного вероучения. Установлено, что основное место в доведении правдивости восточной церкви занимает топос веры. Подробно проанализированы двенадцать артикулов молитвы «Символ веры» из «Катехизиса» и отдельные положения топоса из разных проповеднических произведений митрополита.

Ключевые слова: проповедничество, православие, топос, символ Веры, догматика.

Oliynyk L. V. The Topos of Faith in Prophetic Prose Petro Mohyla.

Summary

The main purpose of this work is to reveal the importance of the topos of faith, the definition of the basic provisions of the Symbol of Faith in creativity of Peter Mohyla. The object of the study is the topos of faith in the to preach prose of Peter Mohyla.

It is noted that the symbol of faith in Christianity meant a short-lived credibility of the formula of faith and was formed for a long time, from the second to the seventeenth century.

It is noted that the symbol of faith in Christianity meant a brief authoritative formula of faith and was formed for a long time, from the 2th to the 17th century. Initially, its basis was the provisions that were spoken at the child's baptism. Over time, the general trinitarian scheme gradually expanded and supplemented. The most authoritative were the Nicæan and Apostolic symbols of faith, but the presentations of the 16th and 17th centuries became commonly used. Explain the concept of «faith», structure it and consider how the system tried Kyrylo Iierusalymyskyi, Anastasii Synait, Ioann Damaskyn, and others. To questions of Faith, Peter Mohyla has also addressed repeatedly. The greatest attention is paid to this question in the Catechism. The Metropolitan structures a prayer for twelve articles. Each article contains several items that indicate which one should trust the Orthodox Christian, and which is the key to salvation.

Key words: preaching, orthodoxy, topos, the symbol of Faith, dogmatics.